

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΣΕ ΧΩΡΙΣΜΟ*

Μαρία Αντωνιάδου

Κοινωνική Λειτουργός
 Ιατροπαιδαγωγικής Υπηρεσίας Θεσ/νίκης
 Κέντρου Ψυχικής Υγιεινής
 Μέλος της “Διαλλαγής”
 Επιστημονική Εταιρεία
 για “Οικογένειες σε Χωρισμό”

Είναι γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια όσοι ασχολούμαστε στη δουλειά μας με γονείς και παιδιά όλο και πιο συχνά συναντάμε οικογένειες που βρίσκονται σε χωρισμό - διαζύγιο.

Αυτό δεν οφείλεται μόνο στην αύξηση των διαζυγίων, που όλοι παρατηρούμε, αλλά και στη μεγαλύτερη διάθεση των γονιών να ζητήσουν βοήθεια από ειδικούς για θέματα που έχουν σχέση με τα παιδιά τους. Ακόμη γνωρίζουμε πόσο λείπουν εξειδικευμένες υπηρεσίες, φορείς υποστήριξης των οικογενειών, την περίοδο αυτή.

Οι παραπάνω λόγοι αποτέλεσαν άλλωστε και την αφετηρία μας στη συγκρότηση μιας Επιστημονικής Μη Κερδοσκοπικής Εταιρείας, της “Διαλλαγής”, με στόχο την πολύπλευρη παρέμβαση σε θέματα χωρισμού - διαζυγίου.

Η αντίληψη που παλαιά υπήρχε, ότι ο χωρισμός είναι ένα στιγμιαίο γεγονός στη ζωή του ανθρώπου (όπως π.χ. θάνατος), τείνει σήμερα να ξεπερασθεί.

Όλοι όσοι ασχολούνται με το θέμα μιλούν για μια διαδικασία που ξετυλίγεται επί χρόνια, έτσι μπορεί να αρχίσει από τα πρώτα χρόνια του γάμου και να τελειώσει σύντομα ή και ποτέ. Ως μια τέτοια λοιπόν διαδικασία, που έχει συνέχεια και διάρκεια, περνά από διάφορες φάσεις. Τα όρια ανάμεσα στις φάσεις δεν είναι σαφή. Η διάρκειά τους ποικίλει. Δεν είναι κυρίως ο χρόνος που καθορίζει τις αλλαγές φάσεων, όσο οι ιδιαίτερες συνθήκες ζωής. Αυτό που χρειάζεται να τονισθεί και έχει σημασία να κρατήσουμε είναι ότι κάθε φάση φέρνει γονείς και παιδιά μπροστά σε καινούργιες καταστάσεις, απαιτήσεις, ανάγκες, δυσκολίες, τις οποίες πρέπει ν’ αντιμετωπίσουν.

Καθώς λοιπόν αλλάζει η δομή της οικογένειας, το κάθε μέλος μπαίνει σε αναδιοργάνωση: καινούργιοι ρόλοι χρειάζεται πολλές φορές να προστεθούν ή ν’ αφαιρεθούν. Οι αλλαγές για γονείς και παιδιά δεν είναι

* Εισήγηση στην Ημερίδα “Κοινωνική Εργασία με Οικογένεια σε κρίση” που οργάνωσε στις 20 Ιανουαρίου 1993, το Τοπικό Τμήμα Θεσσαλονίκης του ΣΚΛΕ.”

πάντα οι ίδιοι, το ίδιο και οι ανάγκες τους. Ότι είναι βοηθητικό για το γονιό δε σημαίνει ότι είναι και για το παιδί (π.χ. άλλη σχέση) και αντίθετα.

Παίρνοντας λοιπόν υπόψη μου ότι ο χωρισμός είναι μια συνεχής διαδικασία, με μικρή ή μεγάλη διάρκεια, προσπάθησα να περιορίσω την εισήγησή μου σε μια χρονικά προσδιορισμένη φάση, αυτή του χωρισμού, της άμεσης δηλαδή κρίσης της οικογένειας. Η φάση αυτή αρχίζει με το χωρισμό των γονιών ως προς το χώρο (με την αλλαγή στέγης) ή και παράλληλα με την κατάθεση αίτησης διαζυγίου ή με την ανακοίνωση του χωρισμού σε κάποιο συγγενικό, φιλικό, πρόσωπο. Είναι η φάση δηλαδή που ο χωρισμός κάπου κοινοποιείται (σους ίδιους ή στους άλλους). Με βάση την εμπειρία μας, η περίοδος αυτή μπορεί να διαρκεί 1-2 μήνες, μπορεί όμως να κρατήσει και περισσότερο· εξαρτάται από πολλούς παράγοντες, όπως π.χ. σε ποια ψυχολογική κατάσταση βρίσκεται ο γονιός, με ποιούς τρόπους αντιμετωπίζουν και λύνουν τις συγκρούσεις τους οι γονείς και πολλοί άλλοι. Το διάστημα αυτό θεωρείται πολύ σημαντικό· μπορούμε να το χαρακτηρίσουμε επείγον, με την έννοια της άμεσης παρέμβασης, όπου κάποιοι χειρισμοί μπορεί να λειτουργήσουν βοηθητικά στο ν' αποφευχθούν δυσάρεστες και επιβαρυντικές καταστάσεις για τα παιδιά. Παρατηρούμε δε ότι οι γονείς απευθύνονται σε ειδικούς συνήθως την περίοδο αυτή, με πολλές ερωτήσεις σε σχέση με τα παιδιά τους. Μερικοί δείχνουν υπερβολική διάθεση και ικανότητα να βοηθήσουν τα παιδιά, άσχετα αν στην πορεία τα πράγματα αλλάζουν και άλλες δικές τους ανάγκες βγουν στην επιφάνεια. Άλλοι πάλι έρχονται νοιώθοντας ανίκανοι, αδύναμοι να απαντήσουν σε ερωτήσεις των παιδιών, ν' αντιμετωπίσουν γενικά καταστάσεις με τα παιδιά τους. Μπορεί να βλέπουν την εξέλιξη των παιδιών με πολλά προβλήματα, άλλοι πάλι να μηδενίζουν τις κάποιες αρνητικές συνέπειες, ίσως για να καλύψουν δικά τους αισθήματα ενοχής (κάτι που πιθανόν το χρειάζονται ως άμυνα την περίοδο αυτή).

Για όποια περίπτωση και να μιλάμε, άσχετα το πώς νοιώθουν οι γονείς, παρατηρούμε ότι όλοι σχεδόν έρχονται με τις ίδιες ερωτήσεις, με το ίδιο αίτημα: "Πώς μπορώ να βοηθήσω το παιδί μου, πώς πρέπει να χειρισθώ θέματα ενημέρωσης", κλπ.

Ήταν αρκετά δύσκολο, από την πλευρά μου, να περιορίσω ή να αφαιρέσω κάποιες σκέψεις, διαπιστώσεις, παρατηρήσεις, σχετικά με τι μπορεί να ζουν γονείς και παιδιά την περίοδο αυτή, πώς μπορούν να νοιώθουν και ποιες ανάγκες φαίνεται να επικρατούν. Ωστόσο προσπάθησα να καταγράψω κάποια σημεία που μέσα από την εμπειρία μου πιστεύω ότι είναι σημαντικό να τα έχουμε υπόψη μας όταν πρόκειται να ασχοληθούμε με οικογένειες που βρίσκονται σε χωρισμό. Τα όσα θα αναφέρω δε σημαίνει ότι ισχύουν για όλους τους γονείς. Εδώ χρειάζεται να πω ότι η εμπειρία μου αυτή αφορά περισσότερο γονείς που ήταν κινητοποιημένοι μέσα από δικές τους ευαισθησίες να απευθυνθούν κάπου και να ζητήσουν βοήθεια (και λιγότερο γονείς που παραπέμφθηκαν από κάποιο φορέα όπου αρχικά πήγαν με άλλο αίτημα, π.χ. Πρόνοια).

Η απομάκρυνση του ενός γονιού ή η ανακοίνωση του χωρισμού φέρνει γονείς και παιδιά αντιμέτωπους με καινούργιες καταστάσεις· όλοι ζουν αλλαγές στο επίπεδο των σχέσεων, αλλαγές στη συμπεριφορά, στο χώρο, στα συναισθήματά τους. Συγκρούσεις, διαμάχες, διαφωνίες, βιαιότητες συχνά υπάρχουν και την περίοδο αυτή.

Ο τρόπος με τον οποίο γίνεται ο χωρισμός, η σχέση που υπήρχε με τον πρώην σύντροφο, ο τρόπος με τον οποίο έμαθαν να λύνουν τις συγκρούσεις και τις δύσκολες γενικά καταστάσεις μεταξύ τους, καθώς επίσης και η προσωπικότητα των γονιών φαίνεται να είναι μερικοί από τους παράγοντες που παίζουν σημαντικό ρόλο, που μπορούν να επηρεάσουν θετικά ή αρνητικά τον τρόπο επεξεργασίας και αντιμετώπισης των θεμάτων που έχουν σχέση τόσο με τους εαυτούς τους όσο και με τα παιδιά. Διαφορετικά π.χ. νοιώθει ο γονιός που αποφάσισε το χωρισμό και διαφορετικά ο άλλος που εγκαταλείπεται. Έτσι μπορεί να παρατηρήσουμε γονείς που ξεκινούν το χωρισμό να βλέπουν αρχικά τα παιδιά χωρίς πρόβλημα, ενώ αντίθετα γονείς που νοιώθουν εγκαταλελειμένοι να βλέπουν τα παιδιά συνήθως με πρόβλημα.

Την περίοδο αυτή τα συναισθήματα που φαίνεται να κυριαρχούν στους γονείς είναι η μοναξιά, η οργή για το σύντροφο, το άγχος για το πώς θα τα βγάλουν πέρα με τα παιδιά ή το παιδί και τον εαυτό τους, το οποίο γίνεται εντονότερο όταν υπάρχουν και οικονομικά προβλήματα. Νοιώθουν αβοήθητοι από το συγγενικό και φιλικό περιβάλλον, το οποίο συνήθως δε δείχνει διάθεση για βοήθεια ή και αρνείται τη βοήθεια. Θεωρούν ότι είναι ένα γεγονός που το προκάλεσαν μόνοι τους οι γονείς και έτσι τους αφήνουν να τα βγάλουν και πέρα μόνοι τους, για διάφορους ψυχολογικούς, κοινωνικούς λόγους, σε αντίθεση π.χ. με κάποιο φυσικό γεγονός, όπως ο θάνατος, που όλοι σπεύδουν για στήριξη και συμπαράσταση. Άλλο που παρατηρούμε είναι ότι σε κάθε περίπτωση γονιών που χωρίζουν ο ένας τουλάχιστον νοιώθει πληγωμένος ή απόρριψη από τον άλλο. Ακόμη και ο γονιός που αποφάσισε το χωρισμό μπορεί να αισθάνεται άσχημα γιατί αναγκάστηκε να το κάνει και αυτό τον κάνει να νοιώθει θυμό προς τον άλλο γονιό “γιατί με ανάγκασες να σε χωρίσω”. Ο γονιός που νοιώθει εγκαταλελειμένος βιώνει την περίοδο αυτή με έντονα συναισθήματα απόρριψης, πιστεύει ότι δεν τον αγαπάει κανείς, θεωρεί σχεδόν αδύνατο μελλοντικά να δημιουργήσει σταθερή σχέση αγάπης, να αγαπηθεί και να αγαπήσει. Αυτά τα συναισθήματα που τον πληγώνουν τον οδηγούν συχνά στην ορκή που μπορεί να εκφραστεί και με επιθετικότητα προς τον άλλο. Κάτι άλλο που παρατηρούμε συχνά στους γονείς είναι ότι την περίοδο αυτή η διάθεσή τους είναι μελαγχολική ή και καταθλιπτική. Σε επίπεδο συναισθημάτων αυτό που κρύβεται πίσω από αυτή τη διάθεση συχνά είναι η οργή. Άλλοι γονείς αφήνονται σ’ αυτή τη διάθεσή τους και ζουν μ’ αυτή και άλλοι την καλύπτουν με κάποια υπεραπασχόληση είτε σε επαγγελματικό επίπεδο, είτε σε φιλικό. Έτσι μπορεί ο γονιός ν’ αρχίσει να εργάζεται υπερβολικά, να οργανώνει εξόδους, παρέες κλπ., κάτι που μπορεί να μην γινόταν πριν. Ως προς τα παιδιά όμως η συνέπεια είναι η ίδια η έλλειψη διάθεσης (κύρια) και η έλλειψη χρόνου να ασχοληθούν με τα παιδιά τους.

Δεν είναι εύκολο και αυτονόητο για τα παιδιά να καταλάβουν τι συμβαίνει με τους γονείς τους, τι συμβαίνει στο επίπεδο των σχέσεων και συμπεριφορών των γονιών. Απορροφημένοι οι γονείς με τα δικά τους προβλήματα φαίνεται σχεδόν δύσκολο να μπορούν ν’ ανταποκριθούν στις ανάγκες των παιδιών τους. Τα παιδιά μπορεί να έχουν πολλά ερωτηματικά για το συμβαίνει γύρω τους και για τα οποία δεν παίρνουν σαφείς απαντήσεις. Ανεξάρτητα από τις προηγούμενες καταστάσεις, όπου μπορεί να υπήρχαν συγκρούσεις, διαμάχες, συζητήσεις για διαζύγιο, τα παιδιά σχεδόν πάντα ξαφνιάζονται με την κοινοποίηση, ανακοίνωση του χωρισμού των γονιών. Αισθάνονται απειλημένα και θλίβονται από τη γνώση ότι οι γονείς χωρίζουν.

Την απομάκρυνση του γονιού τη βιώνουν αρχικά ως απώλεια, εγκατάλειψη. Κατέχονται από το φόβο μήπως και ο άλλος γονιός τους αφήσει. Έτσι παρατηρούμε συχνά αντιδράσεις προσκόλλησης στο γονιό, έντονης ανησυχίας για το πού είναι, ρωτούν σχετικά. Πολλές φορές τα παιδιά θεωρούν τον εαυτό τους υπεύθυνο για το χωρισμό των γονιών, σκέφτονται μήπως δικές τους συμπεριφορές, ατέλειες, οδήγησαν τους γονείς στο να χωρίσουν, κάτι που τους κάνει να νοιώθουν ένοχα.

Όπως είπαμε παραπάνω, η διαδικασία του χωρισμού φέρνει γονείς και παιδιά αντιμέτωπους με πολλές αλλαγές τις οποίες χρειάζεται να επεξεργασθούν και να αντιμετωπίσουν. Η αντίδραση του παιδιού στις αλλαγές αυτές μπορεί να θεωρηθεί περισσότερο ως φυσιολογική, σε μια προσπάθεια δηλαδή να προσαρμοσθεί στις αλλαγές αυτές και όχι ως μία απαραίτητα προβληματική συμπεριφορά. Η πρώτη αντίδραση του παιδιού δεν αποτελεί οπωσδήποτε ένδειξη κάποιου μελλοντικού προβλήματος, από την άλλη πλευρά όμως μπορεί κάποιες συμπεριφορές να σταθεροποιηθούν ως πρόβλημα.

Σε επίπεδο σχέσεων τα παιδιά την περίοδο αυτή πρέπει να διαμορφώσουν εκ νέου τη σχέση τους με τους γονείς, τόσο μ' αυτόν που έφυγε, όσο και μ' αυτόν με τον οποίο ζει (π.χ. μπορεί η μητέρα να αρχίσει να εργάζεται και αυτό να σημαίνει περισσότερες υπευθυνότητες για το παιδί ή μπορεί να χρειασθεί καινούργια άτομα να το φροντίσουν, κλπ.). Το παιδί όμως χρειάζεται κύρια να αναδιοργανώσει τη σχέση του με το πρόσωπο που ζει σε άλλο σπίτι (που συνήθως είναι ο πατέρας). Η συνέχεια της σχέσης μαζί του είναι αναγκαία καθώς το αίσθημα της απώλειας είναι έντονο. Κάτι που είναι δύσκολο να το κατανοήσουν οι γονείς (ως ανάγκη) και κύρια ο γονιός που μένει με το παιδί. Έτσι, π.χ. μπορεί να ακούσουμε μια μητέρα να λέει: “Ε, δε χρειάζεται να πηγαίνει στον μπαμπά του αφού ούτως ή άλλως και όταν είμασταν μαζί δεν ασχολιόταν με το παιδί”, “ήταν σε να μην ήταν μαζί του”, “τι θα του λείψει τώρα;”. Ακόμη και στις περιπτώσεις όμως που ο γονιός μπορεί να μην ασχολιόταν ιδιαίτερα με το παιδί, όσο ζούσαν στην ίδια στέγη, το καθημερινό μοίρασμα, έστω και απλών πραγμάτων, έχει ιδιαίτερη σημασία για το παιδί.

Επειδή είναι δύσκολο να ελέγξει την περίοδο αυτή ο γονιός τα συναισθήματά του προς τον άλλο γονιό, συχνά βλέπουμε να εκφράζονται τα συναισθήματα αυτά προς τα παιδιά και μέσα από αυτά. Εδώ αξίζει να σημειώσουμε ότι αυτό είναι κάτι που παρατηρούμε ακόμη και σε γονείς που δείχνουν ιδιαίτερη ευαισθησία γύρω από τέτοια θέματα. Π.χ. συχνά ακούμε ένα γονιό να λέει: “Μα δε θέλει να πάει το παιδί, εγώ του το επιτρέπω”. Είναι σίγουρο όμως το παιδί μπορεί να αντιληφθεί τη διαφορά ανάμεσα σ' αυτό που εκφράζει ο γονιός λεκτικά και σ' αυτό που πραγματικά νοιώθει, ότι δηλαδή για παράδειγμα θα ήθελε εκείνη τη στιγμή να μην πάει.

Έχοντας λοιπόν υπόψη μας, από τη μία πλευρά ότι τα παιδιά την περίοδο αυτή έχουν έντονη την ανάγκη να νοιώθουν τη σιγουριά ότι δεν αφήνονται, ότι δεν εγκαταλείπονται και από την άλλη πλευρά την κατάσταση που μπορεί να βρίσκονται οι ίδιοι οι γονείς, πόσο δηλαδή απορροφημένοι μπορεί να είναι με τα δικά τους ώστε να μη φροντίζουν, να μην προσέχουν, να μην ανέχονται τα παιδιά τους, να μειώνονται δηλαδή οι γονεϊκές τους ικανότητες, μπορώ να πω ότι αρχικά ένα βασικό κομμάτι της δουλειάς μας την περίοδο αυτή είναι η στήριξη των γονιών στο γονεϊκό τους ρόλο.

Σε επίπεδο παρέμβασης θα αναφέρω μερικούς γενικούς χειρισμούς που φαίνεται να βοηθούν τα παιδιά στη φάση αυτή, όπως:

- Να ενημερώνονται με σαφείς και ξεκάθαρες εξηγήσεις για ό,τι συμβαίνει ή πρόκειται να συμβεί. Είναι οδυνηρό να ενημερώνεται το παιδί για την απομάκρυνση του γονιού μετά ένα μήνα. Εδώ χρειάζεται να πούμε ότι η ηλικία, το φύλο, το στάδιο ανάπτυξης του παιδιού, είναι από τους βασικούς παράγοντες που πρέπει να πάρουμε υπόψη μας.
- Να μην εμπλέκονται τα παιδιά σε διαμάχες, συγκρούσεις, συμμαχίες των γονιών.
- Άλλο που φαίνεται να χρειάζεται πολύ το παιδί την περίοδο αυτή είναι να έχει τη δυνατότητα να εκφράσει τις δικές του ανησυχίες, τους δικούς του φόβους. Αν αυτό δεν μπορεί να το κάνει με το γονιό, είναι βοηθητικό να δώσει την άδεια ο γονιός να μιλήσει σε κάποιο πρόσωπο από το στενό οικογενειακό - φιλικό περιβάλλον.

Κλείνοντας θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο ίδιος ο χωρισμός δεν είναι αναγκαστικά βλαπτικός, καταστροφικός για τα παιδιά και τους γονείς, οι τυχόν άσχημες καταστάσεις, συνέπειες, δε συνδέονται απαραίτητα με το χωρισμό σε χωρισμό, όσο με το τι γίνεται γύρω απ' αυτόν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Kalter, Neil: Growing Up With Divorce. Fawcett Columbine, New York, 1990.
2. Wallerstein, Judith & Blakeslee, Sandra: Gewinner und Verlierer Frauen, Männer, Kinder nach der Scheidung. München, Droemer Knauer, 1989.
3. Fthenakis, Vassilios: Interventionsansätze Während und nach der Scheidung - eine systemtheoretische Betrachtung, 1986.